

'רצח אב' ולא רצח האל

תגובה למגיבים על מאמרי 'אם כל ההתנתקויות'
(אקדמות כ"א)

דרור אֵידֶר

התגובות היצריות למאמרי מלמדות, שהפצע שהצבעתי עליו עדיין פעור ומבקש החלמה (נוסף על שלוש הביקורות הללו קיבלתי הדים חיוביים יוצאים מן הכלל משורה ארוכה של חוקרים, יוצרים ואנשי ספר ועט). לטעמי, שלוש התגובות לוקות באי־קריאה מספקת של מאמרי ונתלות באלמנטים מסוימים מתוכו, שאינם מעידים על כלל המאמר, שכן, בהיותו מסה, השלם שבו גדול מסך חלקיו. משום כך, אני מפנה את הקורא הישר לקרוא בעיון את מאמרי. עם זאת, אני שמח להגיב ולהרחיב.

טעות בסיסית חורזת את התגובות והיא נוגעת ללזז מאמרי: אין כאן האשמה אלא תיאור. 'רצח אב' או 'תסביך אדיפוס' אינם האשמה אלא מצב שכל מתבגר חווה. מכאן שטענותיו של יואל פינקלמן, כאילו אני מייחס לציונות "מזימה זדונית" ושאר תיאורים אפלים, הן פסיכולוגיות לא רציניות על כותב המאמר (המדומיין, שהרי אינו מכיר אותי).

לא אכחד, התנופה שבה נכתב המאמר נבעה מהחווייה הקשה של קיץ 2005, ואכן ההאשמה היחידה במאמר היא כלפי ביצוע תוכנית ההתנתקות שכיום, לאחר מלחמת עזה 2009 ('עופרת יצוקה') נראית אווילית יותר מתמיד. גם אם אפשר למצוא היגיון בנסיגה מרצועת עזה ועקירת היישובים שם, הרי שהפשע הגדול יותר היה היעדרו של דיון מעמיק מקדים בנושא, ולעומתו הוקעת כל אלו שהתנגדו כ"ציוחנים" או כבעלי "אידאולוגיה פוסט-ממלכתית" ואפילו ככאלה המקדמים "אג'נדה פוליטית-קליקלית-מתנחלית". לא ייאמן, אבל ההגדרות האחרונות לקוחות מתגובותיהם של פינקלמן ושל נוימן, שגם כיום מוסיפים לאחוז בקול אדוניהם.

ד"ר דרור
אֵידֶר מלמד
באוניברסיטת בר
אילן ובמחלקה
להיסטוריה
ותיאוריה
באקדמיה
לאמנות ועיצוב
'בצלאל'. ספרו
אחרון משוררי
האלהים: מיתוס,
אתוס ומיסטיקה
ביצירתו של
יוסף צבי רימון
יצא לאחרונה
בהוצאת מאגנס.

ביקורתו של פינקלמן אינה מתייחסת לסוגה שבמסגרתה נכתבו הדברים: המסה. ביקורת מסוג זה חלה גם ביחס להוגים נוספים, מוכשרים ממני, שאינם עונים על הקריטריונים של ההיסטוריוגרפיה האקדמית. אבל לשם כך קיימים כתבי עת מדעיים המתמחים בכך. מבחינה זו הביקורת הסמי-אקדמית על דבריי היא רוב מהומה על לא מאומה, ומזכירה סצנה קולנועית שבה האריסון פורד, הלוא הוא אינדיאנה ג'ונס, נלחץ לקיר בשוק המצרי מפני להטוטן חרבות העומד להורגו, ואז ברגע האחרון מתעשת, שולף אקדח ושם קץ ללהטוטים העקרים. באשר לי, לא התיימרתי להציע הסבר מוחלט ואף לא מאמר אקדמי מרובה אסמכתות שזהירותן עשויה לעקר את טענותיי. ביקשתי להציע זווית ראייה נוספת למציאות המסוכסכת ורבת הפנים שבה נתונה החברה הישראלית, זווית פרשנית שהבורגנות האקדמית אינה מכירה בה או למצער דוחה בבוז שפעמים אינו אלא בורות אידאולוגית במסווה.

אגב אידאולוגיה. הואשמתי בכתיבה אידאולוגית. אכן האשמה כבדה שאני מודה בה (אף שזו לא האידאולוגיה שיוחסה לי). לתומי חשבתי שזה סוד האנרגיה של כל מסה פוליטית. אבל האם אפשר כיום, לאחר חצי מאה של הרמנויטיקה בתר-גדאמריאנית, לומר בכלל משהו שאינו פרי הדעות והשיפוטים המוקדמים שלנו, אפילו במאמרים אקדמיים 'אובייקטיביים'? יתרה מזו, האם הכעס המופגן כלפיי, כפי שעולה מבין שורות המגיבים, אינו עצמו פרי אידאולוגיה מתגוננת?

וכעת לטענות. באשר ל'רצח האב' (ודוק: 'רצח אב' כמטאפורה פסיכולוגית ולא 'רצח אל' כטענה הנוצרית - הבדל מהותי), להשקפתי, המהלך שהחלה בו תנועת ההשכלה והמשיכה הציונות היה הכרחי מבחינה היסטורית ותרבותית, ולולא קמו אבותינו ועשו מעשה, כנראה לא היינו יושבים כעת במדינה יהודית עצמאית. כדי להבין את החיוב העמוק שבמהלך המרידה באל כדאי להתבונן באחד המיתוסים המכוננים של העולם המערבי בכלל ושל העם היהודי בפרט: מיתוס עץ הדעת. אני מציע לראות את סיפור גן העדן כמיתוס העוסק בלידתה של האנושות. גן העדן כרחם קוסמי.

כמו כל מילה עברית, המילה 'דעת' אוצרת משמעויות רבות ובהן גם 'השכלה'. ובכן, הייתכן שהאלוהים יאסור על האדם להשכיל? וכי אין עתיד להתפתחות האנושית תלוי בקניית הדעת? האיסור האלוהי התמקד רק בדבר אחד: עץ הדעת, וככזה בהכרח משך את האדם להתמקד רק בו, כמו הייתה זו הזמנה סמויה לאדם לעשות מעשה. לבד מאדם וחווה, איש מצאצאיהם לא שהה מעולם בזמן המיתי של גן העדן; כולנו צאצאי הגירוש מגן העדן שבא בעקביה של האכילה האסורה. מהו אפוא פשר האיסור האלוהי על פי המיתוס, אם לא אמירה עקרונית שאת הדעת - כלומר את ההתפתחות ההיסטורית והשינוי המכריע במצב האנושי האישי והעולמי - יש לקנות באמצעות טרנסגרסיה, כלומר פריצת המקודש?

האם לא היה כאן רצון סמוי של האב לראות את צאצאיו מורדים בו ויוצאים לעצמאות? כמו ביחסים בין הורים לילדים, לא אחת קורה, שבגלוי כועסים על מעשה או אמירה של הילד בעוד שבסמוי הם גאים בעצמאות המחשבתית שלו ובעמידתו על דעתו, גם אם הוא משיג זאת במחיר ערעור הסמכות שלנו (ואולי דווקא בשל כך). אם נחזור לענייננו, המיתוס המקראי עוסק בעיקרון הבסיס של הקיום האנושי: את

הדבר החשוב ביותר לקיומנו, הדעת, וממילא העצמאות האישית, עלינו לקנות בכוחות עצמנו, גם אם נראה שהדבר נוגד את החוקים המסורתיים הידועים מאז ומקדם. וכעת לניסיון ההיסטורי המרתק של העם היהודי בעיקר במאה ה-19. גם כאן, בפרספקטיבה היסטורית מסתבר שהדרך היחידה לצאת מרחם העמים הייתה באמצעות טרנסגרסיה, כלומר סילוק מה שנתפס בתודעה הקולקטיבית של העם כעילת הגלות - הגזרה האלוהית, היינו מי שגזר עליה, האלוהים. הפרשנות שהצעתי למיתוס הקדום עשויה להסביר כי גם במונחים תאולוגיים היה כאן מעשה "נכון", שכן לולא רצח האל לא היו הילדים יוצאים לעצמאות אלא נשארים במקומם ונספים באירופה או נישאים על גלי ההגירה התקופתיים למקום אחר.

באשר לאב הקדמון שצחקו ממלא תדיר את חלל ההיסטוריה, אל דאגה, הוא הותיר לעצמו שם ושארית בשפה העברית. שכן, נשווה בנפשנו את התופעה התרבותית המרתקת והמכריעה ביותר בחברה הישראלית: כל ישראלי ממלל בשפתו את שמות האל ומילים נוספות שמשך שנים השביעו את האב הקדמון לשוב ולהתגלות על עמו. בעצם קביעתי כי החברה הישראלית צמחה על רקע של רצח אב תרבותי, אני מניח מניה וביה את הימצאותו נוכחותו של האלוהים (באופן זה או אחר) בחברה הישראלית ובשיח שלה. גם בתסביך הפרוידיאני אין האב מסולק לגמרי אלא מודחק, ודמותו מוסיפה לעצב בסמוי את אישיותו המתגבשת של בנו. משום כך, אין במודל שהצעתי ביחס לרצח האב בידי האליטה היהודית - משום סילוקו החלוט של האל מן התמונה; בסמוי הוא נוכח תמידי בחברה הישראלית. עם זאת, בגלוי מתרחשות תופעות חברתיות פוליטיות, המעידות על היות האל (ושאר הרכיבים של הדת והמסורת) המודחק בה"א הידיעה של החברה הישראלית, לכן גם החשש המודע והלא-מודע משוכו אל מרכז השיח והזירה.

מכאן שלא כיוונתי לכך שתפקיד הדת נעלם בחברה הישראלית, אלא להצביע על היחס של אלמנטים רשמיים ולא רשמיים בחברה הישראלית אל הדת - יחס לא רציונלי שפעמים לא מעטות גובל בהיסטוריה ופרנויה והמעיד על זרמים חבויים בפסיכולוגיה הציבורית.

ככלל, אינני סבור כי שלושת המגיבים טוענים שלא אירע דבר מבחינת היחס לדת ולאלוהים במאתיים השנים האחרונות. האם תופעות כמו אלה שחמוטל בריינסף הצביעה עליהן אינן 'שבר אפיסטמי', במונחיו של מישל פוקו, כלומר פריצת הרצף ההיסטורי התרבותי והדתי שהיה ידוע עד אז? או שמא המונח 'קדושה חילונית' או אוניו-מיסטיקה ללא אלוהים מאחוריה הם המשך רציף של ההיסטוריה והתרבות של העם היהודי?

משום כך, ניסיונה של בריינסף לבטל כלאחר יד את טענותיו של מבקר הספרות הידוע ברוך קורצווייל אינו משכנע. טענתו העיקרית של קורצווייל לא כוונה כלפי השירה הישראלית של שנות החמישים והשישים, אלא הייתה כללית יותר: "חילוניותה של הספרות העברית החדשה מותנית בזה שהיא ברובה המכריע צומחת ועולה מתוך עולם רוחני, שנתרוקן מהוודאות הקמאית ברקע של קדושה החופפת את כל תופעות החיים ומורדת את ערכן. ספרותנו החדשה מניחה ביודעים או שלא ביודעים את 'הפרת הברית עם אחרות התרבות היהודית'. באותה אחרות התרבות היהודית, שעמדה בעינה עד סוף המאה ה'ח', קיבל כל ביטוי חיים - שנתן סימניו במידות, במנהג, במשטר

הסוציאלי, או שהגיע לתודעה כחומר השכלה או החינוך – את גונו ואת תעודתו מתוך הרגשת המסורת הקדושה של העם האלוקי¹. לטעמי, טענה זו תקפה גם היום והיא משמשת אבן בוחן גם להתפתחות השירה העברית בכלל וזו הדתית בפרט. עם זאת אני מסכים עם שאר טיעוניה של בר-יוסף, הן ביחס לתנועת ההשכלה, לתנועת החסידות ולציונות, והן ביחס לתהיותיה בדבר הרליטיביות של האמונה הדתית והפרקטיקה שלה.

אם טענותיו של פינקלמן כהיסטוריון עוד ראויות לוויכוח, הרי שביקורתו כלפי ניתוח היצירות שהבאתי במאמרי חסרה כלים הרמנויטיים בסיסיים לניתוח תופעות כמו סאטירה או שירה, לא רק ביחס ליצירות עצמן (ניתוחן המובנה, המחבר המובלע, ההנחות הסמויות ועוד) אלא גם ביחס למקומן בתרבות ובחברה (הקהילייה המפרשת, התקבלותה של היצירה והמגמות הפוליטיות והחברתיות הנחשפות בשל התקבלות זו ועוד).

ביחס ללהקת 'המושב', נטען כי אינני מתייחס לגורמים דוגמת כישורי הנגנים, הפוטנציאל המסחרי וקשרי הלהקה אל "הגורמים המוזיקליים, הפוליטיים, או המסחריים המשפיעים על השירים". ובכן, אינני מתייחס משום שלא הייתי מביא לדיון יצירה שאינה ראויה להישמע בבמות המרכזיות. למען הסר ספק, כותב שורות אלו הוא גם מוזיקאי, מלחין, כותב. נוסף על שיפוטי, השמעת את השיר לפני גורמים משפיעים ברדיו, והם אכן הודו שהשיר מצוין ועונה על הקריטריונים המחמירים (אם ישנם כאלה) של הפופ-רוק הישראלי. באשר לקשרים אל "הגורמים המוזיקליים, הפוליטיים", נדמה שעל זה נסב מאמרי...

יתר על כן, דווקא הדוגמאות שהובאו להפרכת טיעוניי, מחזקות אותם: שירו של מוקי נתפס בשיח הציבורי כפרודיה (כמו דימויו הציבורי) ולא כאמירה רצינית המנכיחה את האלוהים שהוא שבמוקד מאמרי, ואם נתייחס ברצינות לשירו, האלוהים המופיע בו הוא שם כללי ולא אלוהי ישראל ההיסטורי. שרית חדר, הגם שהצליחה להיחלץ במשהו מהגטו התרבותי שהועידו לזמרים המזרחיים, שייכת לישראל השנייה – המזרחית-מסורתית-דתית. שירתה על אלוהים ואפילו 'שמע ישראל' נתפסת כעניין הנעשה בגבולות מה שמותר "להם", לאנטגוניסטים של ישראל הראשונה. גם שולי רנד וכמובן אהוד בנאי, למרות שינוי אורח חייהם, עדיין נתפסים כחלק מהברנז'ה ולא כמי שחותרים תחתיה; ככלות הכול, רוב הציבור אינו חש מאוים מקצת יידישקייט.

אגב שולי רנד, הוא מייצג את חסידות ברסלב, קוריוז בשולי הפוליטיקה הישראלית שאינו מאיים על ההגמוניה של הממסד. אולי זאת הסיבה שלא נשמעו מחאות קולניות מצד התקשורת הישראלית ואגפים פוליטיים ידועים כלפי חסידי ברסלב שקיפצו בין החיילים במבואות עזה – לעומת המתקפות הרבות נגד הרבנות הצבאית וה"סכנה" ה"לאומנית" שבהשפעתה על נפש החיילים בעת הלחימה בעקבות היפתחותה לשדות פרקטיקה שזה עשרות שנים נזנחו על ידה (הרבנים הצבאיים יצאו לקרב עם הלוחמים

1 ברוך קורצווייל, ספרותנו החדשה – המשך או מהפכה, ירושלים ותל-אביב תשל"א, עמ' 16-17. ראו שם בהרחבה. ראו לציין, כי לטענה זו של קורצווייל קדם כבר המשורר יוסף צבי רימון כחצי יובל לפניו. ראו ספרי, אחרון משוררי האלהים: מיתוס, אתוס ומימטיקה ביצירתו של יוסף צבי רימון, ירושלים תשס"ט, עמ' 158-174 ובמקומות נוספים בספר.

וחיזקו את רוח הלחימה ואת מורל החיילים). לאור מאמרי, אפשר להבין את המאבק המסוים הזה כאקורד נוסף במערכה הארוכה של דה-לגיטימציה מתמשכת כלפי מי שנתפסים כנציגי האב הקדמון ונגד התרחבות הסימפטיה אליהם, מערכה שאחד השיאים שלה אירע, כאמור, בהתנתקות. לא לחינם נחתם מאמר המערכת בעיתון הארץ בקריאה: "מוטב שצה"ל יסתפק במשגיחי כשרות, ולא יודקק עוד לרב".² לפתולוגיה דרכים משונות משלה להתפרץ.

גם הדוגמאות שפינקלמן מביא משירי פופ אנגלו-סקסיים (מדוע לא הביא גם את 'By the River of Babylon' שהושמע רבות בשנות השבעים והשמונים?) מוכיחות את טענתי: האלוהים הזה מופיע במסווה תרבותי זר או כמטפורה לשונית מיובאת, ולכן יכול לנכוח בשירים כל זמן שאינו משיב את האלוהים ההוא שהודחק. לעומת כל אלה, חברי להקת 'המושב' הם אשכנזים דתיים [הנראים] מתנחלים, וככאלה מסמנים במובהק את המודחק של החברה הישראלית, בעיקר לאור העובדה שהם מתמחים בז'אנר חילוני מוצהר ומורד כרוק (אפשר לתאר את שלום חנוך שר את השיר הזה ולקבל מושג על עוצמת הטראומה האפשרית). זאת ועוד, חברי המושב "עזרו" לשומרי הסף לזהות אותם, שכן האלוהים המופיע בשירם הוא "אלוקים" בהגייה הדתית ולא הכללית.

עוד נטען שיש "בעיות מתודולוגיות חריפות" בטיעוני, שכן "היום היסטוריונים נוטים להבין התפתחויות היסטוריות על בסיס של האינטרסים של קבוצות, כוחות פוליטיים משתנים, גורמים דמוגרפיים, כלכליים וצבאיים, וגורמים חברתיים אחרים".³ נו, מה הטענה - שאינני מעורבן במתודות ההיסטוריוגרפיות העכשוויות? טענה מגוחכת, שכן לא התמודדתי בשדה ההיסטוריוגרפי; ועדיין, האם אי-ההתייחסות של ההיסטוריוגרפיה העכשווית ומדעי המדינה אל הממדים המיתיים, הלא-רציונליים של ההיסטוריה, מצדיקה התעלמות מהם? בעוד פינקלמן נאחז בקרנות הרציונליזם (אגב, לא ממש עכשווי), מה שעשוי להיקרא במונחיו של יונג 'המודע הקולקטיבי', אני מבקש להציץ בצד הסמוי של התודעה הזאת, בלא-מודע הקולקטיבי.

לאור זאת, כל הסיבות הרציונליות שנמנו כאפשרויות שהביאו למהלך ההתנתקות הן ראויות וטובות ונטחנו לעייפה בין דפי העיתונות ובמחקר, אבל אינן מסבירות כיצד זה אירע שהאב הקריב את בנו, כלומר כיצד הקריב שרון את מפעל חייו שעמל עליו בעשרות השנים האחרונות, שהרי הסיבות הרציונליות הללו התקיימו גם קודם לכן.

הדברים הללו מביאים אותי אל הצעתי הנוספת, לקרוא את היחסים בין ישראל השנייה לראשונה באמצעות המודל של האדון והעבד. שלא כדמיונם של כמה מהמגיבים, אינני טוען ל"מזימת כפיה זדונית" של אג'נדה חילונית בידי האליטה על המוני היהודים בניגוד לרצונם. טענתי היא שאגף מסוים בחברה הישראלית, זה שהתפתח בעלייה

2 ראו מאמר המערכת, 'רבנות מתפרעת', הארץ, 27.1.2009. בהמשך לכך, כדאי לקרוא באמצעות האבחנות המפורטות במאמרי גם את שלל כתבותיו של עמוס הראל בעניין הרבנות, ובהן 'הרבנות הצבאית לחיילים: לפעמים נדרשת אכזריות', הארץ, 26.1.2009.

השנייה, פיתח תודעת אליטה (אף שהיה במיעוט מבחינה מספרית), בעוד האחרים פיתחו תודעת עבד (למרות היותם רוב). במאמרי תיארתי את יישום המנגנון. אני סבור שזו אבחנה פורה, שכן באמצעותה אפשר להסביר תופעות רבות בשיח הפוליטי הישראלי, אפילו זה העכשווי.³ כך למשל, אפשר להבין את דמותו של בנימין נתניהו כמי שאמנם התחנך על אליטיזם תרבותי אבל גדל בצלו של אב בעל תודעת קיפוח מתמדת, וככזה לא פיתח מעולם תודעת אליטה (במונחים פרקטיים אפשר להסביר תודעה כזאת כהרגשת בעלות על המפעל הציוני ועל מדינת ישראל עד כדי ביטול הלגיטימציה של האחרים להוביל שינוי כלשהו).⁴

בדרך דומה אפשר להבין את כישלוננו של אפי איתם להנהיג את המפד"ל כמערכת יחסים עכורה בין מי ששפתו היא שפת אדונים ותודעתו משתייכת לאליטה, ובין אלה ששפתם שפת עבדים ותודעתם שייכת לישראל השנייה. כידוע, בית גידולו המכריע של איתם היה בתנועה הקיבוצית, כלומר באליטה הישראלית המסוימת שבה דן מאמרי. גם היחס ההיסטורי כלפי משה פייגלין, לא רק בליכוד אלא בשמאל הישראלי ובתקשורת, ניתן להבנה לאור המודל האמור. ההתרסה הגלויה שלו כלפי אנשי הסדר הישן העלתה מן האוב את המודחק ההיסטורי וחוללה היסטוריה: הנה קם נציג ממחנה העבדים ותובע לעצמו את הבכורה לא רק כאידאולוגיה אלא כפרקטיקה פוליטית. מכאן גם הכתרים הפשיסטיים ושאר כינויים שעטרו לראשו.

עוד ניסה פינקלמן לבטל את ייחודה של המהפכה התרבותית שהתחוללה בעם היהודי במאה ה-19, מהפכה שבה סולק מן השיח המרכזי הממד הדתי והאלוהים הודחק לשוליים, ולגזור גזרה שווה בינה ובין המהפכה הקומוניסטית. אבל, האם לא קיים בכל זאת הבדל משמעותי בין המהפכות? המהפכה הקומוניסטית התחוללה בקרב עם בעל טריטוריה ומסורת לאומית מוכחת. זאת, לעומת המהפכה היהודית שהתחוללה בקרב קולקטיב חסר טריטוריה, ואשר הלאומיות שלו הייתה כרוכה בלבי הפרד עם זהותו הדתית ובעיקר עם אותו אב קדמון שסילוקו אכן היה חסר תקדים מבחינה היסטורית. העם היהודי סילק ממרכז השיח את מה שנחשב עד אז לעילת הקיום שלו. מבחינות מסוימות היה הדבר שקול להתאבדות קולקטיבית, שכן בהעדר ארץ ובהעדר הדת, כיצד אמורה הייתה הלאומיות היהודית החדשה להחזיק מעמד? יתר על כן, עד להופעת הציונות בשלהי המאה ה-19 אפילו הלאומיות החילונית הייתה לטנטית ולא מוצהרת; המשכילים התמקדו בעיקר ברצונם להשתלב בחברה האזרחית ולא בחלו בדרכם גם בהתנצרות או למצער בהתבוללות רבתי. היכן הרמיון בין זה ובין המהפכה הקומוניסטית?

3 האבחנה הזאת היא גם מעשית, למשל, המגמה הצוברת תאוצה בציבור הדתי לבטל את המפלגות הסקטוריאליות הדתיות. דוגמה נוספת אפשר למצוא - לדעתי - בהצעתו של יואב שורק להסיר את הכיפה כציון חברתי מפריד, כמו גם הצעות נוספות שלו, ואכמ"ל. ראו מאמרו של שורק, "אל נהיה סרבני גאולה: לצאת ממלכודת החרדיות", אקדמות, כ (תשס"ח), עמ' 71-88.

4 אחת ההגדרות המקובלות רואה באליטה קבוצה קטנה יחסית, הנמצאת בעמדה בולטת לעומת אחרים בתחום כלשהו של הזירה הציבורית, והשולטת על משאבים המקנים לה עוצמה בתחום המסוים או בחברה בכלל. בעניין זה ראו מאמרם של אורי כהן - משותפות לעימות: האליטה האקדמית וניסוח הביקורת למהפך 77', אלפיים, 33 (תשס"ט), עמ' 149-188. אפשר למצוא שם מקורות ביבליוגרפיים רבים בנושא. דיון ערכני באליטות בישראל אפשר למצוא אצל אליעזר בן-רפאל ויצחק שטרנברג (עורכים), אליטות חדשות בישראל, ירושלים 2007.

ההתייחסות אחרונה היא לאבחנה כי מאמרי משתלב במגמה הפוסט-ציונית בחוגים מסוימים בציונות הדתית. הטענה כה מופרכת עד שעולה הרהור שמא לא מאמרי עמד לנגד עיני המגיב, אלא רק כמה משפטים מסוימים וסלקטיביים שהוצאתם מחוץ להקשר סימנו לו שמדובר ביריב אידאולוגי מדומיין. הנה, די להציץ בהערה האחרונה במאמרי, כדי להיווכח כי אחד הערכים החשובים שביקשתי לכלול תחת כנפיה של השמרנות הישראלית החדשה⁵ הוא הציונות. ודוק: לא ציונות 'משופרת', 'דתית', 'אמונית' ושאר ירקות פוליטיים חלולים שדוברים ממחנה זה או אחר אוהבים למחזר, אלא ציונות כפי שהייתה במאה השנים האחרונות. ואם כן, כיצד 'פוסט-ציונות' (ועוד פוסט-ציונות 'דתית')? אינני מכיר את אמונותיהם של המגיבים – יש לי רק מושג מסוים מתגובותיהם – אבל אני מקווה שהם אינם סוגדים לציונות כפי שהיא נתפסת על ידם, עד שכל ביקורת כלפיה מחשידה את הכותב בכפירה בעיקר וביציאה אל מחוץ למחנה. "לא תעשה לך פסל" היא גם אמירה עקרונית בדבר פגיעתה הרעה של כל סטגנציה תרבותית ואינטלקטואלית.

לסיכום, כדאי לחזור על מה שנראה כטעות הבסיסית של המגיבים, בדבר "האשמה" דמיונית שהאשמת כביכול את הציונות. אינני מאשים ובוודאי שלא השמצתי או זלזלתי, ומכאן גם שאינני שותף לצדקנות העולה מהתגובות. כל שביקשתי הוא לתאר בדרכי את הדיאלקטיקה ואת המתח התרבותי-חברתי הנטועים עמוק ביסודות הציונות (התסביך האדיפלי) ובחברה הישראלית (המודל של האדון והעבד), עניינים שחייבים לעמוד לנגד עיניו של כל מי שמבקש להביא מזור לתחלואיה של החברה הישראלית ולתרום לחוסנו של העם היהודי בארצו.

5 כאן המקום להתייחס לתגובות של קלמן גוימן שהתמקדה כמעט רק בבעייתיות של המונח נאור-שמרנות ביחס לחברה הישראלית. אני מסכים עם הערתו של גוימן. אכן, לא נעלמה מעיני הבעייתיות של המונח, בעיקר כאשר הוא מיובא אל החברה הישראלית על מורכבויותיה השונות. משום כך, דיברתי על אדפטציה של המונח ולא על אימוצו הכולל. לא בכדי ציינתי, שהמשתתף לכל הזרמים שמניתי הוא היחס החיובי (והמכריע!) כלפי ערכים שמרניים, כלומר ההבנה שבלעדיהם לא תיכון מדינת ישראל. אמנם, מדובר במינוחים שונים המבדילים בין הקבוצות, אבל המכנה המשותף הוא שכולן נמצאות על אותה סקלה שמרנית תרבותית. אבל גם אם נשנה את הגדרות קבוצת ההתייחסות של מאמרי, ברור לכולם כלפי מי אני מכוון את דבריי. גם המונחים הידועים יותר, כמו 'ימין', 'דתיים', 'מתנחלים' וכדומה, הם בעייתיים ולא מדויקים. איש מאנשי הקבוצה המתקראת ימין ישראלי לא ישב לימין היו"ר במועצת המהפכה הצרפתית, לא כל שכן שיש קשר מובהק בין הימין האירופי לזה הישראלי, למעט בדמיונם של אי אלו חוקרים או אנשי ציבור המבקשים ליצור דה-לגיטימציה ליריביהם הפוליטיים. בקצרה, אפשר לומר שאני משתמש ב"מושג בעל שוליים מטושטשים", כניסוחו של ויטגנשטיין (ראו: לדוויג ויטגנשטיין, *חקירות פילוסופיות* [תרגום: עדנה אולמן-מרגלית], ירושלים תשנ"ה, עמ' 72). ועדיין, הטענות שגוימן מבקש להצמיד לי, בדבר "אג'נדה פוליטית-קליקלית-מתנחלית" ושאר דמיונות, מסירות את המסווה הקלוש מעל המוטיבציה הפוליטית של תגובתו שלו, ומסבירות במשהו מדוע אין הוא מתייחס לטענות המרכזיות במאמרי אלא נתלה בהערה שולית, שבאמצעותה הוא מנסה להכניס תבן לעפריים.

